

HISTORISCHE BIJDRAGEN

Digestum digitaal

Kamper verleden op de elektronische snelweg

door Dick E.H. de Boer en Edda Frankot

In een samenwerkingsproject van de Rijksuniversiteit Groningen, het Kamper Gemeentearchief en de Stichting IJsselacademie wordt een spectaculaire digitale uitgave voorbereid van één van de meest fascinerende bronnen uit de laatmiddeleeuwse geschiedenis van Nederland: het Digestum Vetus van Kampen. Daardoor komt het middeleeuwse stedelijk leven veel dichterbij voor een breed publiek, van scholieren tot vakspecialisten. Allen zullen informatie kunnen vinden op het niveau dat ze zoeken.

Gedurende de laatste jaren neemt de toepassing van de ICT bij de geschiedbeoefening een razendsnelle vlucht. Heel lang bleef het gebruik van de computer beperkt tot twee domeinen: aan de ene kant dat van de tekstverwerking en aan de andere kant de (vooral statistische) databases, in het bijzonder voor sociaal-economisch historisch onderzoek. Maar nu computers steeds sneller worden en de geheugencapaciteit exponentieel toeneemt (en verhoudingsgewijs goedkoper wordt), groeien de mogelijkheden om informatie in beeld, in tekst en zelfs in geluid, ter beschikking te stellen aan wie maar wil. Digitale informatie begint een onmisbaar hulpmiddel te worden voor cultuureducatie op alle niveaus. Digitale beschikbaarstelling van 'full-text-files' maakt het mogelijk om razendsnel te zoeken in tekstbestanden die voorheen door hun omvang alleen maar toegankelijk waren voor monnik of leesfanaat. Door het 'linken' van bestanden ('koppelen' lijkt ineens een heel ouderwets woord te zijn geworden, tenzij we een vrouwelijke webmaster voortaan als koppelaarster aanduiden) kunnen in fracties van seconden verbanden worden gelegd, die vroeger een op laden vol systeemkaartjes gebaseerd proefschrift vereisten. Digitaal, als taal van de toekomst, heeft minstens het histo-digi als een waardevol dialect van het verleden gekregen.

Nieuwe initiatieven

Sinds enige tijd spannen twee instellingen in het bijzonder zich in om de geschiedwetenschappen verder te helpen op de digitale snelweg. Allereerst

hebben de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen (KNAW) en de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) de handen ineen geslagen voor een gezamenlijke DANS. Dat is geen historische samba of horlepiep, maar staat voor Data Archiving and Networked Services. Het is de bedoeling DANS te laten uitgroeien tot dé nationale organisatie voor opslag en blijvende toegankelijkheid van onderzoeksgegevens in de alfa- en gamma-wetenschappen. Allerlei statistische data (zoals het beroemde Steinmetz-archief) zijn daarbij het vertrekpunt geweest, maar in snel toenemende mate komen daar bestanden van uiteenlopende aard bij.¹ Naast DANS is het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis in Den Haag de andere grote 'speler' op dit veld aan het worden. Dit ING is als NWO-instituut sinds jaar en dag de belangrijkste uitgever van reeksen bronnenpublicaties betreffende de geschiedenis van ons land. Bijna een eeuw lang werden die publicaties vooral gedrukt als statige, kloeke, groene boekbanden in de reeksen van de *Rijks Geschiedkundige Publicaties* (RGP), die gezamenlijk meer dan 400 delen tellen. Maar al bij het eeuwfeest in 2002 begonnen de digitale publicaties in belang en aantal toe te nemen. Inmiddels zijn er al meer dan 40 projecten op die manier beschikbaar. Het motto van het ING is 'het ING maakt het verleden toegankelijk'. En niemand kan er meer omheen: die toegankelijkheid is enorm gebaat bij de toepassing van de digitalisering. Net zoals de gelijknamige bank, doet het ING meer dan het kapitaal uit het verleden in een kluis stoppen: het betaalt het uit met rente en interest. De rente van deskundige inleidingen en commentaren en de interest van verhelderende voetnoten en nuttige indices.² Sommige van de door het ING verzorgde 'ontsluitingen' hebben ook de vorm van een database. Het recente verleden wordt bijvoorbeeld schitterend bediend in het sinds 2003 raadpleegbare *Repertorium Kleine Politieke Partijen, 1918-1967*. Dankzij het werk van vooral Koen Vossen biedt dit een inventarisatie van kerngegevens en algemene documentatie over 186 groeperingen, die voor het merendeel nog nauwelijks onderzocht waren, hoewel ze sinds de opheffing van het districtenstelsel en de invoering van de evenredige vertegenwoordiging in 1917 een onlosmakelijk bestanddeel van ons politieke bestel vormden. Van de Communistische Partij Nederland tot clubjes met politieke ambitie, zoals de 'Sportpartij' of de 'Zuiderzeepartij'. Aan de gegevens van een aantal partijen zijn gescande teksten toegevoegd, onder meer van partijprogramma's en statuten.³

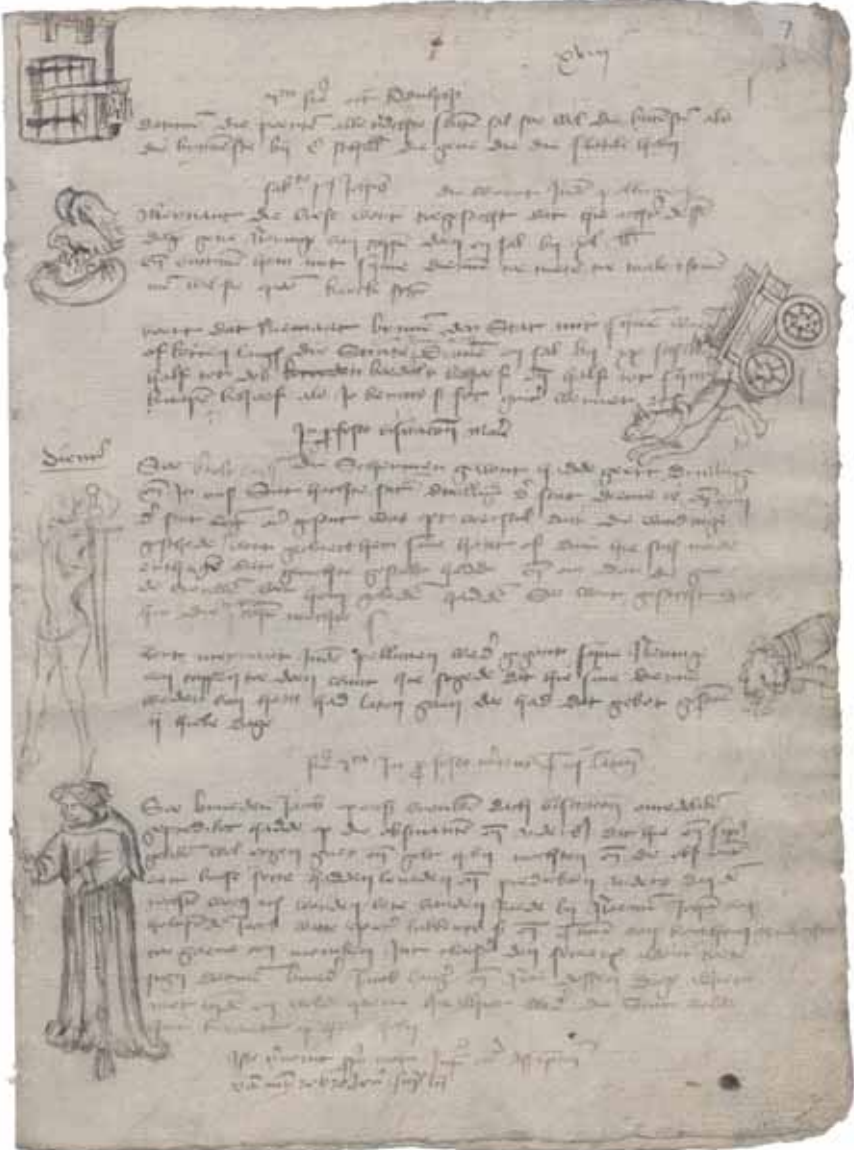
Eén van de meest recente en tot de verbeelding sprekende web-publicaties is het op 12 april 2005 in gebruik gestelde bestand met de *Correspondentie*

van Willem van Oranje. Dit biedt een overzicht van de bewaard gebleven correspondentie gericht aan of afkomstig van Willem van Oranje (1533-1584), en bevat brieven die uit bijna 200 archieven en bibliotheken in heel Europa bijeen zijn gebracht. Een beeldbank met digitale afbeeldingen van de bijna 13.000 documenten is gekoppeld aan een database, waarin ook teksten van commissies, rekestes, instructies en redevoeringen zijn opgenomen.⁴ Op het gebied van de middeleeuwse geschiedenis is de webeditie van de *Rijmkroniek* die de Hollandse klerk Melis Stoke kort na 1300 schreef, een schitterend voorbeeld van een tekstuitgave, waarbij het gedrukte boek de ‘traditionele’ editie biedt, en de website de teksten en facsimile’s van de verschillende handschriften, met een rijkdom aan beeldmateriaal en vergelijkingsmogelijkheden die geen boek ooit zou kunnen bieden.⁵ Dit project bevestigt hoezeer juist voor de combinatie van beeldinformatie en tekst, en dat liefst op verschillende niveaus, die voor verschillende doelgroepen onderscheiden kunnen worden, digitale ontsluiting een schitterend nieuw medium is.

Kampen-Groningen-Hanze, een drie-eenheid met potentie

Om allerlei vormen van toepassingen van digitale hulpmiddelen te bevorderen, heeft NWO het enkele jaren geleden mogelijk gemaakt om binnen haar Programma Investerings Middelgroot Geesteswetenschappen aanvragen in te dienen voor digitaliseringsprojecten, waarbij het niet alleen ging om technische apparatuur en verkenning van de mogelijkheden daarvan, maar ook om inhoudelijk onderzoek dat de digitalisering van gegevens op het gebied van onder meer de historische wetenschappen mogelijk zou maken. Voor geselecteerde projecten zou een financiering van ca. 60 % van de kosten mogelijk zijn.

Al jarenlang liep de eerste auteur van dit artikel rond met de gedachte dat het *Digestum Vetus* een formidabel editieobject zou zijn, dat door de moderne technieken als een schatkist van stedelijke geschiedenis voor een groot publiek geopend zou kunnen worden. Zo’n onderneming zou meer moeten bieden dan een samenvatting van de tot dusverre bestaande kennis met nieuwe middelen, door werkelijk een stap verder te zetten, zowel wat betreft de geboden inhoud, als wat betreft de technische presentatie. Daarvoor was het allereerst nodig dat er een inhoudelijke inbedding van zo’n ontsluitingsproject in een groter verband mogelijk zou zijn. De initiatieven sinds 1998 om te komen tot oprichting van een Hanze Studie Centrum Groningen, in het kader waarvan door NWO in 2001 aan dr. Hanno

Een pagina uit het Digestum Vetus. De tekeningen slaan respectievelijk op besluiten of vonnissen inzake het sluiten van poorten, de waard van herberg de Pelicaan, het rijden met paard en wagens door straten, het afhakken van de hand van iemand die een stadsdienaar had verwond, het weer mogen tappen van bier door de waard van de Pelicaan en broeder Jacob, die kwaad sprak over zijn medebroeders in het Minderbroederklooster. (Collectie Gemeentearchief Kampen)

Brand een (helaas tijdelijke) postdocpositie aan de Rijksuniversiteit Groningen werd verleend, boden zo'n kader. In de afgelopen jaren is een hele reeks nieuwe initiatieven genomen die de Hanzegeschiedenis in het algemeen en de geschiedenis van de noordoostelijke gewesten van Nederland in het bijzonder een nieuw elan moeten geven. Dit heeft mede geleid tot een inniger relatie tussen de historici in Groningen en de steden Kampen en Zwolle. In Kampen bleken het Gemeentearchief en de IJsselacademie enthousiaste en vindingrijke partners, die los van Groningen zelf ook al bezig waren met de voorbereiding van een Digestum-uitgave. Door hun inspanningen was het mogelijk om de 'matchingsgelden' van ca. 40 % bijeen te brengen, die voor NWO in zakelijke zin voorwaarde waren. Toen bovendien de adviseurs en beoordelaars van NWO de kwaliteit en het belang van het projectvoorstel heel positief beoordeelden, kon het groene licht worden gegeven voor een unieke onderneming, die hopelijk als 'pilotproject' kan fungeren voor een in de nabije toekomst te verwezenlijken veel ruimere digitale ontsluiting van de bronnen voor de Overijsselse stadsgeschiedenis. Nu de handen ineengeslagen zijn, is in de drie-eenheid Kampen-Groningen-Hanze een hecht samenwerkingsverband met een potentie voor de toekomst ontstaan. Voor het project *'Digestum-Digitaal'* betekent het in elk geval dat door de combinatie van een groep enthousiaste Kamper vrijwilligers, de inzet van Gemeentearchief (met archivaris drs. Dicky Haze en systeembeheerder Alexander Wouters) en IJsselacademie (met wetenschappelijk projectleider drs. Jos Mooijweer en bureauredacteur Jeroen Kummer), de medewerking van dr. Hanno Brand en dr. Edda Frankot van het Hanze Studie Centrum Groningen, en de begeleiding door een groep wetenschappers onder leiding van de algehele projectleider prof. dr. Dick E.H. de Boer, optimale kwaliteit geboden kan worden. Aparte vermelding verdient daarbij dat dankzij de medewerking van dr. Elwin Koster, verbonden aan de RuG als universitair docent architectuur- en stedenbouwgeschiedenis en als docent informatiekunde, een database gebouwd wordt die de basis zal vormen voor een innoverende website, waarop de resultaten van het project getoond kunnen worden.

Bill Gates, klerken en stedelijke identiteit

De weg voor de nieuwe mogelijkheden voor de presentatie van historisch bronnenmateriaal is nadrukkelijk gewezen door Bill Gates. Deze computergoeroe heeft ongeveer tien jaar geleden al een schitterend staaltje gegeven van de manier waarop beeld, transcriptie en vertaling van middeleeuwse

handschriften te presenteren zijn, aan de hand van de zogenaamde Leicestercodex. In 1994 kocht de Microsoft-miljardair op een veiling bij Christies in Londen voor 30.8 miljoen dollar een manuscript van Leonardo da Vinci van 36 folia, met schetsen en commentaren in het beruchte spiegelschrift van dit laatmiddeleeuwse genie. Zo stelde zijn kapitaal deze technocraat in staat om zich haast te vereenzelvigen met het grootste technische genie uit de Europese geschiedenis. Het manuscript dankt zijn naam aan het feit dat het van 1717 tot 1980 eigendom was van de Dukes of Leicester. De beweging van water, licht, geologische problemen en astronomie vormen de hoofdthema's. Na een tour langs allerlei Amerikaanse musea bevindt het handschrift zich nu in een kluis in huize Gates, maar de eigenaar heeft het gebruikt om in 1996 op een schitterende Cd-rom de rijkdom van het manuscript en de mogelijkheden van de techniek te etaleren.⁶ Het is een digitaal eerbetoon aan Leonardo da Vinci, met als technisch hoogstandje de mogelijkheid om een venstertje over de tekst van het origineel te laten bewegen, waarin – al naar de keuze van de gebruiker – het spiegelbeeldschrift van Leonardo wordt 'ontspiegeld', het Italiaans van de meester wordt gepresenteerd in transcriptie of in een Engelse vertaling. Het is een prikkelende gedachte te beseffen dat op het moment dat Leonardo da Vinci in 1452 werd geboren, een Kamper klerk al een jaar of vier bezig was om zijn bijdrage te leveren aan de verbeelding van de middeleeuwse wereld. Het gaat te ver om hem als Kamper Leonardo aan te duiden, maar de honderden pentekeningen van zijn hand maken het *Digestum Vetus* tot minstens zo'n boeiende combinatie van beeld en tekst als de Leicester-Codex. Ze leiden ons niet binnen in de wereld van natuur en wetenschap, maar in de intimiteit van de stedelijke samenleving. Waarschijnlijk heeft geen klerk in de middeleeuwen – net zo min als de moderne mens – de neiging kunnen onderdrukken om van tijd tot tijd door een speelse versiering de resultaten van zijn moeizame geschrijf op te leuken, al was het maar om tijdens een saaie vergadering de geest te verstrooien. Vaak waren die versieringen uiteraard een doel op zichzelf. Het meest bekend zijn de met bladgoud versierde miniaturen en het met eindeloos geduld en verfijning aangebrachte 'penwerk', de aardbeien, acanthusbladen en aapjes, kamelen en kunstenaars, de rozen en de guirlandes die de marges van de chiquere handschriften vullen. Die waren echter vooral het werk van specialisten, 'verluchters', meesters op de vierkante millimeter, die de fijnst gesneden pen en penseeltjes met één marterhaar hanteerden. Bij hun werk is er vaak een dialoog tussen tekst en

Een pagina uit het Digestum Vetus. De tekeningen slaan respectievelijk op besluiten of vonnissen inzake het naakt op de kaak zetten van mensen die overspel pleegden, het betalen van wagenhuur voor hen die land bezitten in Mastenbroek en voor vergaderingen naar Mastenbroek moeten reizen, het ontruimen van muurtorens omdat er geschut in geplaatst dient te worden, en de terechtstelling op Seveningen van twee moordenaars. (Collectie Gemeentearchief Kampen)

beeld, en voegen de verluchtingen iets toe aan de boodschap van de tekst. Of het nu de nar in de marge is, die de geoefende lezer eraan herinnert dat slechts een dwaas niet in God gelooft, de wapenschilden die de identiteit van de opdrachtgever onthullen, of de engeltjes met bazuinen als stille herinneringen aan het laatste oordeel dat een ieder wacht.⁷ Maar hun aantal wordt vele malen overtroffen door de talloze handjes in de kantlijn, die iets bijzonders letterlijk aanwijzen, overtroffen ook door de eindeloze scholen visjes waartoe de hoofdletters 'I' in registers en rekeningboeken zijn uitgewerkt. Te denken valt ook aan de monnikenkoppen met haak- en knopneuzen, die ons aankijken uit de beschaduwde hoek van de schreef van een 'T' of 'D' en de bolle rug van een 'G', of aan de slangen en draakjes die met de buik van een 'S' van (Summa of Som) meekronkelen.⁸ Naar dergelijke tekeningetjes, die vaak in het schemergebied tussen *probatio pennae* (letterlijk probeerseltjes om te kijken of de pen het wel goed doet) en echte illustraties geplaatst kunnen worden, is nog nooit systematisch onderzoek gedaan. Dat is ook nauwelijks mogelijk zolang er geen inventarisatie van bestaat. Zo'n inventarisatie is ook moeilijk te maken, omdat gevallen waarin zo markant en functioneel echte illustraties zijn opgenomen in ambtelijke stukken als in Kampen, hoogst zeldzaam zijn.

Vaak is het verband tussen beeld en tekst moeilijk te leggen. Maar in het *Digestum Vetus* is de relatie evident: de pentekeningen beelden een element uit dat in de tekst wordt genoemd. Zij vatten als het ware de tekstuele boodschap visueel samen. Het zou dan niet ver genoeg gaan om te denken dat we hier alleen maar te maken hebben met associatief gestuurde fantasie van de klerk. De afbeeldingen werken als een soort pictogrammen, die helpen om in het register razendsnel de juiste onderwerpen op te sporen. Gelijktijdig zijn ze een uitbeelding van de stedelijke identiteit, zoals de klerk die – bewust of onbewust – wilde uitdragen. Ze zijn zowel typisch Kampers en algemeen stedelijk. Door de verbondenheid tussen tekst, raadsbesluit of memorabel feit en beeld, bieden tekeningen en aantekeningen de lezer een introductie in het reilen en zeilen van de IJsselstad in het midden van de 15de eeuw, en ze zijn exemplarisch voor wie wil weten hoe de stedelijke samenleving van de Nederlanden functioneerde.

Opmerkelijk genoeg is, als gevolg van de gebrekkige ontsluiting tot dusverre juist die informatie die aan innerlijke samenhang en aan context zijn meerwaarde ontleent, nauwelijks onderzocht. Fragmenten uit de tekst zijn uiteraard in historische publicaties verwerkt, en individuele plaatjes hebben hun weg gevonden naar talloze boeken en artikelen. Toch is het

Eén van de beroemdste afbeeldingen uit het *Digestum Vetus*: een koggeschip, dat ruim een halve pagina in beslag neemt, bij een korte bepaling betreffende een verbod uit 1455 om ballast uit het schip in de haven of in de Burgel te gooien.

(Foto: Theo van Mierlo)

gebruik ervan beperkt gebleven tot een kleine groep van in haast eendelige herhaling afgebeelde plaatjes. Daartoe hoort bijvoorbeeld het beroemde portret van de Francaanse prediker Jan Brugman – getekend in de marge naast een verslag van zijn urenlange preek op het Kamper raadhuis in 1455. Diens biografie, de in 2005 verschenen nieuwe *Geschiedenis van Nijmegen*, evenmin als de analyse van de stadboeken van Bolsward, waaraan wel de inspiratie van Brugman is toegedacht, zou niet zonder die afbeelding kunnen. Om een ander voorbeeld te noemen: er zijn nauwelijks boeken te vinden waarin sprake is van laatmiddeleeuwse koggen, en waarin niet de (daardoor) beroemde afbeelding uit het *Digestum Vetus* is opgenomen bij de bepaling dat niemand ‘inder haeven of inden bor-gel’ ballast in of uit het schip zou mogen laden.⁹

Dergelijke beeldcitaten onderstrepen hoe uniek Kampen in elk geval in de Nederlanden is wat betreft de rijkdom van de afbeeldingen in een ambtelijk register. Er zijn echter interessante voorbeelden van een gelijksoortige beeldtraditie in stedelijke registers elders. De archivaris van Tallinn (het voormalige Reval in Estland) werkt bijvoorbeeld aan onderzoek naar de meer dan 400 pentekeningen in de marges van de stedelijke registers die daar in de periode van 1432-1533 werden bijgehouden. Méér dan in Kampen blijven die tekeningen beperkt tot pictogrammen en Notabene-tekens. Maar ook voor Tallinn is de vraag gerechtvaardigd of de bewaard gebleven pentekeningen ons iets kunnen vertellen over het zelfbeeld van de klerk en de stad die hij diende, of ze, anders gezegd, bruikbaar zijn als bron voor het ‘*imago civitatis*’.¹⁰

Het Digestum Vetus in de stedelijke administratie

Het Digestum Vetus is een stadboek. Middeleeuwse stadboeken zijn overgeleverd uit een groot aantal Noord-Europese steden – bijvoorbeeld Lübeck, Danzig (Gdansk), Tallinn en Aberdeen¹¹ – en worden soms ook wel ‘libri memorialis’ genoemd. Hierin werd in beginsel alles opgetekend wat de stadsraad van belang vond om zich te ‘herinneren’: keuren, besluiten van de raad, belangrijke gebeurtenissen in de stad of het omliggende gebied, financiële notities (bijvoorbeeld lijsten van lijfrentes), lijsten van benoemde stadsbeambten etc. Aan het eind van de 15de eeuw werd het ook steeds gebruikelijker om alle oordelen van rechtszaken op te schrijven, terwijl het voor die tijd alleen op verzoek van de partijen gebeurde. Deze ontwikkeling is verschillend per stad en zal opnieuw ook van de stadssecretaris afgehangen hebben.

De verschriftelijking van het bestuur en de rechtspraak begon in Kampen in de vroege 14de eeuw. De stad volgde hierin de ontwikkelingen in de steden van Noord- en Midden-Duitsland zoals Lübeck, Hamburg en Keulen, waar de eerste optekeningen al in de loop van de 12de eeuw plaatsvonden. Vóór die tijd werden de meeste zaken mondeling afgehandeld en werden voornamelijk privileges op schrift gesteld. Eén van de belangrijkste redenen dat de verschriftelijking juist in deze tijd opkwam, was het feit dat de steden en de handel bleven groeien en er steeds meer en gecompliceerdere relaties ontstonden tussen burgers onderling, en tussen de burgers en de stadsraad. Er werden steeds vaker transacties gedaan waarbij de schepenen als getuigen moesten optreden (verkoop, pacht etc.) en steeds meer regels opgesteld om de uitbreidende stedelijke gemeenschap in het gareel te houden. Hierdoor werd het onmogelijk voor de raad om alles nog te onthouden. Bovendien wilde de raad er zeker van zijn dat alle burgers financieel hun steentje bijdroegen aan de stad. In Kampen werd daarom aan het begin van de 14de eeuw een aantal zaken op schrift gesteld.¹²

Het oudst bewaarde register in het archief van Kampen is het Burgerboek, waarin vanaf 1302 alle nieuwe burgers werden genoteerd.¹³ Op basis van deze lijsten kon de raad vervolgens vaststellen hoe de dijklasten verdeeld moesten worden.¹⁴ Ook de keuren en rechtsbepalingen werden waarschijnlijk al aan het begin van de 14de eeuw opgeschreven, hoewel alleen twee latere verzamelingen bewaard zijn gebleven: het Boeck van Rechte uit de late 14de en het Gulden Boeck uit de eerst helft van de 15de eeuw. De oudste rechtsbepalingen in beide boeken zijn namelijk van 1313, en het is daarom waarschijnlijk dat een eerste optekening van het Kamper stads-

Afbeeldingen uit het Digestum Vetus: afgebeeld zijn geestelijke Henric Wagener (boven) die enige strafbare woorden had gesproken tegen Meester Engbert Wilting (onder). Daaronder een wagen horende bij een verbod om 's avonds o.a. met wagens te slepen.

(Foto: Theo van Mierlo)

recht al rond die tijd heeft plaatsgevonden.

Een derde register dat in diezelfde tijd ontstond maar ook verloren is gegaan, is een schepenboek: het Liber Vetus. We weten van het bestaan van dit boek uit zijn opvolger: de Oudste Foliant (in de Middeleeuwen bekend als 'onse boeck' of 'dat boeck mitter sloetelle') waarin een aantal fragmenten uit het Liber Vetus werden overgenomen. In dit schepenboek werden onder andere akten van volontaire jurisdictie (zaken die nu door een notaris behandeld zouden worden), gevallen van verbanning en onbetaalde boetes aangetekend. Of er net als in de Oudste Foliant ook al notities werden gemaakt over allerehande zaken die de schepenen van belang achten ('liber memorialis') is niet duidelijk. Het boek was in elk geval in 1312 al in gebruik, maar werd in 1316 vervangen door de meer systematisch georganiseerde Oudste Foliant. Hierin werden

dezelfde soort notities gemaakt als in het Liber Vetus, maar deze werden onder verschillende rubrieken geschaard. Vooral het onderdeel met de volontaire jurisdictie werd met zorg bijgehouden.

In 1345 stopt de optekening van de akten van volontaire jurisdictie plotseling, op een aantal uitzonderingen na. Vanaf deze tijd werden er vrijwel alleen nog schepenbrieven (oorkondes) uitgegeven, een praktijk die voor 1345 ook al bestond maar nu de overhand kreeg. Deze plotselinge ommezwaaai had zeer waarschijnlijk te maken met de indiensttreding van een nieuwe stadssecretaris. Het is al vaker vastgesteld dat de stadsschrijvers een grote invloed konden hebben op de kanselarijgewoonten.¹⁵

Wellicht is het ook om deze reden dat het Digestum Vetus ontstaan is in

1448, vlak na de indiensttreding van Peter Henricksz. als stadssecretaris in 1444, en na zijn dood in 1478 ophoudt.¹⁶ Peter Henricksz. heeft zijn stempel zo duidelijk op dit handschrift gedrukt, dat het niet ondenkbaar is dat hij het op eigen initiatief begonnen is. Hoe de relatie is met het latere *Digestum Novum*, waarvan de inhoud gedeeltelijk met het *Digestum Vetus* overeen lijkt te komen en waarin ook een klein aantal illustraties te vinden is, moet nog onderzocht worden. (Het onderzoek dat de relaties in kaart brengt tussen de verschillende bronnen wordt momenteel verricht door de Kamper gemeentearchivaris drs. Dicky Haze.) Feit is dat er uit de periode direct voor 1448 en na 1478 geen vergelijkbaar stadboek is overgeleverd. Wel werden vanaf 1475 verslagen van rechtszaken genoteerd in het *Liber Causarum* en werden getuigenissen vanaf 1483 opgetekend in het *Liber Testium*.¹⁷

In Kampen zal het ontstaan van het *Liber Causarum* mogelijk samenhangen met het besluit om alle rechtszaken te administreren (zij het summier), maar ook in het *Digestum Vetus* werd al een groot aantal aantekeningen over oordelen en vonnissen van de verschillende rechtbanken gemaakt. Zo vinden we bijvoorbeeld notities over geweld, overspel, geestelijken en kloosters die zich niet aan de regels hielden, maar ook over schulden, erfzaken en eigendomskwesaties. Erg informatief zijn ook de bekentenissen van dieven (soms ook moordenaars), waarin vaak zeer gedetailleerd verslag wordt gedaan van elke munt, elk kledingstuk en andere meer of minder waardevolle zaken die werden gestolen in een gebied dat zich uitstrekte van Vlaanderen en verschillende delen van de Nederlanden tot het westen van Duitsland.

Het *Digestum Vetus* als editieobject

De tekst van het *Digestum Vetus* is eerder op twee manieren toegankelijk gemaakt. In 1878 selecteerde J. Nanninga Uitterdijk, destijds archivaris van Kampen, uit het handschrift de aantekeningen die in de ruimste betekenis van het woord betrekking hebben op het stadsrecht van Kampen. Het gaat hierbij vooral om keuren die door de stadsraad werden uitgevaardigd en die de meest uiteenlopende zaken behandelen: van bouwvoorschriften en regels over de verdediging van de stad, tot verboden op het dobbelen en andere gokspelletjes, en op het plegen van overspel. Daarnaast nam hij een aantal notities op die hij van historisch belang achtte, zoals over de dood van bisschop Roelof van Diepholt in 1455, de intocht van de nieuwe bisschop David van Bourgondië in 1456, het al genoemde bezoek van pater Brugman

Portret van bisschop David van Bourgondie, bij de beschrijving van zijn inhuldiging in Kampen op 14 oktober 1456. Erboven een geweer, bij een verbod om in openbare gebouwen met vuurwapens te schieten.

(Foto: Theo van Mierlo)

in 1455 en een lijst van namen van schepenen die de stad verlaten hadden vanwege de pest in 1459. In totaal gaf Nanninga Uitterdijk echter minder dan een kwart van de gehele tekst uit.¹⁸ Om deze reden besloot K. Schilder in 1983 tot een nieuwe, gestencilde uitgave van het handschrift, waarin hij de tekst evenmin integraal weergaf, maar samenvattingen (regesten) maakte van elke aantekening. De tekst werd in beperkte oplage uitgegeven als deel 3 van de *Kamper Genealogische en Historische Bronnen*.¹⁹ De editie die in oktober 2006 via het internet beschikbaar zal komen, zal na deze gedeeltelijke uitgaven nu eindelijk de gehele tekst van het *Digestum Vetus* omvatten. Hij biedt daarnaast het voordeel dat ook de vele afbeeldingen die het handschrift rijk is in hun originele vorm te zien zullen zijn.²⁰ Bovendien is er geen beperking aan de oplage van de tekst en

zal het handschrift dus voor een groot publiek beschikbaar zijn.

In de nieuwe editie wordt de tekst, in tegenstelling tot de editie van 1878, volgens kritische editieregels bewerkt. Dit houdt ondermeer in dat hoofdletters en kleine letters en bepaalde letters en cijfers worden genormaliseerd (waar de v of w worden gebruikt als klinkers, worden deze bijvoorbeeld als u of uu weergegeven), dat afkortingen worden opgelost en dat de tekst naar hedendaags gebruik wordt voorzien van interpunctie. Hierdoor wordt de Middelnederlandse²¹ tekst voor moderne lezers veel beter leesbaar. Verder zullen middeleeuwse wijzigingen in het origineel, in de vorm van doorhalingen en toevoegingen, in de gewijzigde, dus destijds als definitief bedoelde vorm worden weergegeven en zullen evidente vergissingen worden verbeterd, waarbij de aard van de wijziging steeds in de voetnoten

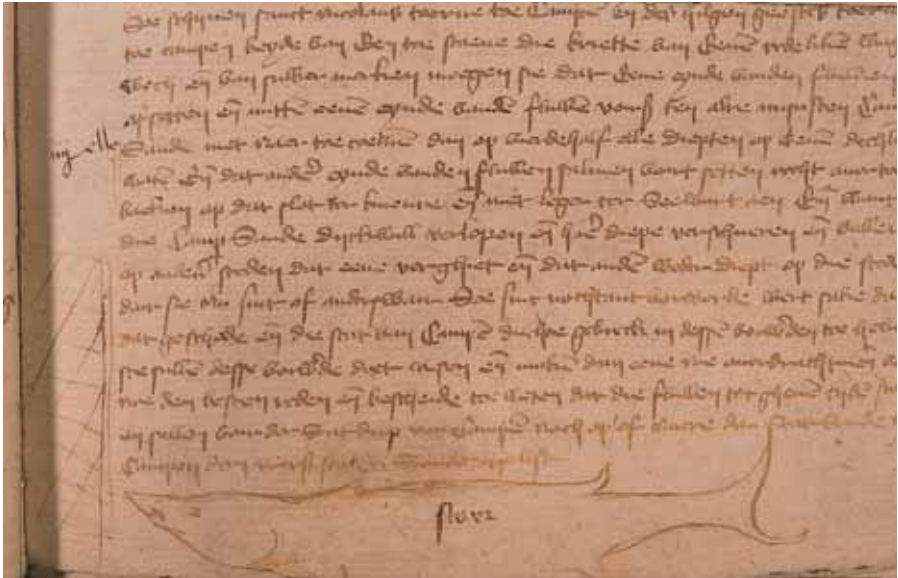
aangegeven zal worden. Daarnaast blijft de brontekst door middel van foto's van het handschrift steeds – als in een facsimile-uitgave – beschikbaar, zodat de gebruiker het origineel altijd zelf kan raadplegen.

Om de tekst ook toegankelijk te maken voor diegenen die het Middelnederlands niet machtig zijn, of een aantal zeer specifieke woorden eenvoudigweg niet (her)kennen, zal er naast de transcriptie van de tekst ook een hertaling in modern Nederlands beschikbaar worden gemaakt. Door een vertaling in het Engels zal het bovendien voor onderzoekers of geïnteresseerden in het buitenland mogelijk worden kennis te nemen van de tekstinhoud van deze rijke bron en haar te vergelijken met zogenoemde 'stadboeken' uit andere landen. Daarnaast wordt er onderzoek gedaan naar een groot aantal onderwerpen dat in de tekst voorkomt, om meer inzicht te kunnen geven in de middeleeuwse samenleving in het algemeen en de samenleving in Kampen in de 15de eeuw in het bijzonder. Door middel van pop-up screens zullen gebruikers van de website meer informatie krijgen over genoemde personen, plaatsen, gebruiken, voorwerpen en historische gebeurtenissen.

Het Digestum Vetus als materiële bron

Bij het onderzoek naar het Digestum Vetus wordt ook aandacht besteed aan de materiële kant van het handschrift. De tekst is geschreven op een aantal katernen van papier waar in later tijd een aantal losse velletjes aan zijn toegevoegd. De bladen zijn aan het begin van de 16de eeuw gefolieerd, waarschijnlijk door dr. Reinier Bogerman die op dat moment stadssecretaris was. Vier van de losse vellen zijn ook genummerd, maar de overige niet. Deze velletjes zijn soms gedateerd en chronologisch op de juiste plek tussen de andere bladen gestoken, maar enkele zijn ook ongedateerd of zijn bij de laatste restauratie op de verkeerde plek teruggeplaatst. Voor het scannen van het handschrift is de band nu uit elkaar gehaald. Daarvan is gebruik gemaakt om codicologisch onderzoek te doen, dat het mogelijk maakt om bij een eventuele herbinding de in het verleden gemaakte fouten te verbeteren. Tegelijkertijd wordt er onderzoek gedaan naar de watermerken die in het papier voorkomen (waarvan ook foto's op de website te zien zullen zijn) om vast te kunnen stellen waar het papier vandaan komt en wanneer het geproduceerd is.

Het handschrift van het Digestum Vetus telt 132 folia, maar is helaas incompleet: de eerste 12 vellen ontbreken. De foliëring loopt dan ook van XIII tot CXXXII. Er zijn ruim 35 losse vellen toegevoegd, waarvan een aantal

Afbeelding van een steur en een net, bij een in het Digestum Vetus opgenomen overeenkomst, in juni 1459 gesloten tussen Kampen en Vollenhove over het zetten van steurnetten.
(Foto: Theo van Mierlo)

aan beide zijden beschreven is. Aan de hand van een inhoudsopgave op fol. 101v-106v is na te gaan welke onderwerpen er op de eerst 12 folia werden behandeld. De oudste gedateerde aantekeningen in het handschrift zijn van augustus 1448 (fol. 83), de jongste van januari 1478 (vel na fol. 100). Op fol. 33 is een toevoeging uit 1509 te vinden in de hand van Dr. Bogerman. Het handschrift is voor een groot deel geschreven in de hand van één stadssecretaris, die ook de pentekeningen maakte. Deze hand is ook terug te vinden in een aantal andere registers en komt voor het eerst voor in augustus 1444²² en voor het laatst in maart 1476.²³ Aan de hand van deze data heeft K. Schilder geconcludeerd dat het handschrift afkomstig is van stadssecretaris Peter Henricksz, die in 1478 overleed.²⁴ Naast zijn hand is er in het Digestum Vetus nog een aantal andere te vinden, maar Henricksz. heeft verreweg het grootste deel van het handschrift gevuld.

De pentekeningen die Peter Henricksz. bij de teksten maakte, zullen voor de website ook apart kunsthistorisch onderzocht worden. Slechts zelden zijn er in dit soort registers illustraties te vinden. Het aantal illustraties in het Digestum Vetus en de variëteit ervan maakt het handschrift uniek. De

Teerketel, brandhaak en -emmer, afgebeeld in het Digestum Vetus bij een bepaling uit 1457 dat niemand in zijn huis of in schepen pek of teer heet mag maken en dat burgers ter voorkoming van brand water voor het huis hebben staan en brandemmers en haken bij de hand hebben.
(Foto: Theo van Mierlo)

ruim 260 tekeningen (bij circa 750 aantekeningen) staan altijd in verband met de tekst, en bij sommige notities staan meerdere illustraties. Vaak gaat het om munten, gereedschap, wapens of andere gebruiksvoorwerpen. Soms zijn er ook mensen of situaties getekend, zoals de nieuwe bisschop en pater Brugman, of een vriend paartje en een man die een jonge vrouw het bordeel inlokt. Daarnaast zijn er afbeeldingen te zien van schepen en wagens en van verschillende soorten dieren. Een aantal keren vormt de tekening een rebus van de hoofdpersoon in een bepaald stuk tekst (bijvoorbeeld een voorn voor de naam Voorne). Bij de vonnissen van misdadigers staan vaak strafwerktuigen afgebeeld.

Naast een kunsthistorische analyse en classificatie van de pentekeningen als zodanig, zal de database ook afbeeldingen opnemen van (kunst)voorwerpen en andere afbeeldingen die in directe relatie staan met de

pentekening. Schilderijen, miniaturen, archeologische vondsten, museaal bewaarde misgewaden, eventueel zelfs foto's van een huidige situatie, voegen letterlijk en figuurlijk extra dimensies toe aan de tekeningen van Peter Henricksz., zodat iedereen, van scholieren tot geleerden, het Kamper verleden als het ware kan aanraken.

De horizon van de kennis

Al met al vormt het Digestum Vetus een typisch middeleeuws stadboek dat door de raad gebruikt kon worden als geheugensteuntje bij het uitvoeren van hun gevarieerde taken als bestuur, rechtbank en financiële administrateurs van Kampen, en door ons als een rijke bron over de geschiedenis

van één van de belangrijkste steden van de Nederlanden in de 15de eeuw. Het *Digestum-digitaal*-project maakt het mogelijk om de horizon van onze kennis te verleggen en verder en indringender te kijken dan tot dusverre mogelijk was. Het project zal verbanden leggen binnen het Kamper bronnenmateriaal en de blik naar buiten richten. Het zal laten zien hoe het *Digestum Vetus* kan worden gebruikt als de lens van een microscoop die tot in detail de stedelijke leefwereld, het geloof en de mentaliteit van Kampen in ons blikveld plaatst, maar ook als de lens van een verrekijker, die Kampen verbindt met de stedelijke leefwereld van laatmiddeleeuws Europa en die de oevers van de IJssel verbindt met de kusten van de Oostzee. Het dynamische bestand dat nu 'gebouwd' wordt, maakt het mogelijk nieuwe kennis en inzichten voortdurend op te nemen. En het biedt de basis voor nieuwe projecten.

Dat is voor de Kamper geschiedenis een inspirerend perspectief.

Noten

- 1 Voor meer informatie zie de website: www.dans.knaw.nl.
- 2 Voor meer informatie zie de website: www.inghist.nl.
- 3 De website www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/KPP geeft alle gegevens, terwijl de auteur van de website afzonderlijk promoveerde op de analyse: K.P.S.S. Vossen, *Vrij vissen in het Vondelpark. Kleine politieke partijen in Nederland, 1918-1940* (Amsterdam 2003)
- 4 Voor een toelichting hierop zie het boekje: *De correspondentie van Willem van Oranje. Presentatie van de data- en beeldbank in het Stedelijk Museum Het Prinsenhof te Delft. 12 april 2005* (Den Haag 2005).
- 5 J.W.J. Burger (ed.), *Rijmkroniek van Holland (366-1305). Door een anonieme auteur en Melis Stoke*. Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote Serie 251 (Den Haag 2004) en www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/Rijmkroniek.
- 6 CD-Rom *Leonardo da Vinci. Corbis Reveals the Mysterious Writings of the Original Renaissance Man* Corbis/Philips (800 260-0444) .
- 7 Dat is ook de boodschap van de narren die als ogenschijnlijk bizarre 'Spielerei' als versiering van de sokkels van heiligenbeelden, of de sluitstenen van gewelven, de toeschouwer herinneren aan de tekst van Psalm 14:1 en Psalm 53:2, die stellen dat slechts de dwaas in zijn hart zegt: "Er is geen God".
- 8 Zie de voorbeelden van verluchtingen in de rekeningen van de graven van Holland in: Dick E.H. de Boer, 'Illumination of accounts. Decorative tradition in the accounts of Holland, ca. 1360-1420', in: K. van der Horst en J.C. Klamt (red.), *Masters and miniatures. Proceedings of the congress on Medieval Manuscript Illumination in the Northern Netherlands*

- (Utrecht, 10-13 december 1989) (Doornspijk 1991) 303-315.
- 9 Bijvoorbeeld in: J. ten Hove, *Geschiedenis van Zwolle* (Kampen/Zwolle 2005) 146, met overname van de op zichzelf tamelijk twijfelachtige bewering dat de man in de sloep naast de kogge de romp van het schip aan het teren is, zoals ook in: J. Kummer e.a., *Geschiedenis van Kampen. Deel 2 "Zij zijn Kampers ..."* (Kampen 2001) 17.
  - 10 Een kleine catalogus verscheen als: J. Kreem, 'Der Stadtbeamte zeichnet': *Federzeichnungen in Revaler Kämmererbüchern (1432-1533); eine Ausstellung des Tallinna Linnarhiiv/Stadtarchiv Reval im Herder-Institut Marburg (übersetzung Dorothee Goeze)* ([Marburg] 2004).
  - 11 Er zijn serieuze plannen om ook de middeleeuwse stadboeken van Aberdeen (7 delen tot 1501, 4000 pagina's in totaal) digitaal uit te geven.
  - 12 Johanna A. Kossman-Putto, *Kamper schepenacten 1316-1354* (Zwolle 1955) 13-14.
  - 13 GAK, Oud Archief, no. 331. Burgerboek, 1302-1393. Recent werd een analyse daarvan opgenomen in het proefschrift van F.C. Berkenvelder, *Stedelijk burgerrecht en burgerschap: een verkennende inventarisatie in Deventer, Kampen en Zwolle (1302-1811)* (Zwolle 2005).
  - 14 Dit wordt in de aanhef van het Burgerboek uitdrukkelijk vermeld.
  - 15 Kossmann-Putto, *Kamper schepenacten*, 20.
  - 16 De datering 1448-1478 wijkt af van wat de inventaris vermeldt, 1454-1473.
  - 17 GAK, Rechterlijk Archief, no. 2. Liber Causarum, 1475-1604; no. 6. Liber Testium, 1483-1493.
  - 18 *Overijsselsche Stad-, dijk- en markeregten, I. Stadregten, 2. Decretum dominorum alias Digestum Vetus*, uitgegeven door de Vereniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis (Zwolle 1878).
  - 19 K. Schilder, *Digestum Vetus 1448-1478*. KGHB, 3 (Kampen 1983).
  - 20 In de uitgave uit 1878 is slechts een aantal afbeeldingen afgedrukt en in de publicatie van Schilder zijn alleen bescheiden fotokopieën van de tekeningen te zien.
  - 21 Er komt in het *Digestum* een klein aantal aantekeningen in het Latijn voor.
  - 22 GAK, Rechterlijk Archief, no. 53. Register van oplatingen, 1438-1473, fol. 31v.
  - 23 GAK, Oud Archief, no. 10. Liber Diversorum B, 1456-1498, fol. 71v.
  - 24 K. Schilder, *Digestum Vetus*, 5-7.